

власної державної формації. Революційні події в Росії стали поштовхом до розгортання визвольних рухів у національних окраїнах імперії. В Україні національно-демократичну революцію очолила – Центральна Рада, яка стала представницьким органом влади українського народу.

Непересічною особистістю цієї доби, безперечно є – історик, археолог, один з фундаторів української науки, громадський і політичний діяч, очільник Центральної Ради – Михайло Грушевський. З його писемним доробком пов'язані ідеї відродження історичної свідомості й національної гідності українського народу. Він один з тих хто, в Добу Визвольних змагань, визначали повсякдення й майбутні перспективи України.

Невипадково, саме ця особистість, неодноразово, у минулому, ставала об'єктом наукових розвідок. Життєвий і творчий шлях М. Грушевського привертає, й до сьогодні, увагу істориків, джерелознавців, студентської молоді, звичайних громадян, які цікавляться минулим власної країни. Тому, видається логічною, поява нового дослідження, присвяченого цій непересічній особистості.

«Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського», укладений авторським колективом – Світланою Паньковою й Інною Кондауровою, безперечно, є вагомим внеском в історичну біографістику. Тривалий час наукові інтереси авторів, зокрема Світлани Панькової, зосереджувалися на дослідженні як особистості видатного історика й його родини, так і доби Визвольних змагань, що дозволило в перспективі, накопичити ґрунтовний джерельний матеріал з зазначеної тематики. У свою чергу це сприяло докладному й фаховому його викладу, й визначило структуру й характер видання.

«Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського» поділено на дві логічні частини. Перша має сім розділів: «Гімназійні та університетські роки» (1880–1894), «Між Києвом і Львовом» (1894–1914), «Арешт і заслання» (1914–1917), «На чолі Української Центральної Ради» (1917–1918), «Еміграція» (1919–1924), «Академія» (1924–1934). Кожен з них окреслює важливі етапи життєвого й творчого шляху М. Грушевського.

У цій частині видання, авторам вдалося шляхом викладу історичних фактів у формі низки коротких біографічних нарисів, розповісти про становлення особистості, наукову й суспільнополітичну діяльність Михайла Грушевського. Незвичним для наукових робіт є виклад історичного матеріалу. Він має високий ступінь емоційного забарвлення, що сприяє формуванню зацікавленості читача і створює умови для сприйняття «Життєпису» не лише фахівцями, а й широким загалом.

Завдяки використанню, авторами, значної кількості спогадів й листів самого Михайла Грушевського, оцінок і описів сучасників, знайомих друзів, зокрема, Г. Ямпольської, О. Логоцького, М. Кордуби, О. Кониського, І. Крип'якевича, на тлі життєвих подій, видатний історик постає як особистість. Читач бачить його очима тих хто поряд з ним на різних етапах життя і відчуває його таким як відчували оточуючі.

З нашої точки зору, ця форма, яку вдало обрали Світлана Панькова й Інна Кондаурова, не створює у читача відчуття штучності викладеного матеріалу й відстороненості від особистості й історичних подій. Біографічні нариси супроводжуються візуалізацією –

фотографічними зображеннями, які значною мірою, посилюють сприйняття авторського тексту.

Друга частина видання – має назву «Іконографія Михайла Грушевського. Каталог». Вона є органічною складовою «Життєпису» і зосереджує у собі потужний масив портретних і графічних зображень видатного історика. Її автори поділяють на чотири розділи «Фотодокументи», «Кінопортрет», «Живописні, графічні та скульптурні портрети», «Шаржі та карикатури», таким чином класифікуючи зображальні джерела, які склали левову частку обсягу й змісту видання.

Подана, Світланою Паньковою й Інною Кондауровою, візуальна колекція яскраво ілюструє життєвий шлях Михайла Грушевського. Обрані зображення належать до фондів кількох архівних і музейних установ України. Вони мають ґрунтовні атрибутивні описи, що є предметом цікавості для науковців, які не лише вчиняють біографічні розвідки, але й аналізують процеси й події Доби Визвольних змагань 1917–1921 рр., узагальнюють і реконструюють історичне минуле.

Таким чином, твердження авторів, що це – найповніша збірка прижиттєвої іконографії видатного українського історика й державного діяча, безперечно має наукове підґрунтя й є об'єктивним.

Видання може бути корисним для молодих дослідників, викладачів, аматорів, усіх тих хто цікавиться історією України модерної доби. Матеріали «Ілюстрованого життєпису Михайла Грушевського», на нашу думку, урізноманітнять візуалізацію навчальних курсів з «Історії України», «Джерелознавства», «Історичної біографістики», тощо, сприятимуть фармуванню фахових компетенцій у студентів вищих навчальних закладів. Так само, опубліковані у виданні джерела, можуть стати поштовхом для подальших наукових розвідок в царині дослідження доби Визвольних змагань.

Ivanyuk I. A., Senior Researcher Department of scientific processing documents and directories State Scientific Institution «Book Chamber of Ukraine Ivan Fedorov» (Ukraine, Kyiv), tharma@windowslive.com

Illustrated biography: thoroughness of source visualization

Book Review: Illustrated biography of Michael Hrushevsky / Avt.–stop. Svetlana Pankova, Anna Kondaurova. – K.: Lybid, 2016. – 144 p.: il.

* * *

Нікітін Ю. О.,
доктор історичних наук, доцент, ректор Сумського
обласного інституту післядипломної педагогічної
освіти (Україна, Суми), nikitin_64@ukr.net

Рецензія на монографію: Кононенко В. В. Єврейське населення Поділля (40–і рр. XX ст. – початок XXI ст.): монографія / В. В. Кононенко. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. – 370 с.

Монографія В. В. Кононенка «Єврейське населення Поділля (40–і рр. XX ст. – початок XXI ст.)» виконана на актуальну тему і присвячена життю однієї з найбільших регіональних національних меншин України – єврейській національній меншині Поділля. Хронологічно монографія обмежена періодом з 1940–х рр. до початку XXI ст. Проте у підрозділах 2.1 та 2.2 автор дає характеристику особливостей формування єврейського населення краю та його національно-культурного життя в історичній

ретроспективі, мотивуючи це тим, що незважаючи на те, що євреї Поділля є невід'ємною складовою частиною єврейської національної меншини України, простежуються суто регіональні особливості формування єврейської меншини. Тільки в окремих районах Поділля, на думку автора, у житті євреїв невеличких подільських міст збереглися у радянській період протягом другої половини ХХ ст. певні соціальні характеристики та національно-культурне життя як елементи єврейського містечка – шtetла.

Автор монографії наголошує, що на сучасному етапі історія національних меншин та історична регіоналістика є вкрай важливими для об'єктивної загальної картини розвитку України. Окрім того, на думку автора, тема єврейської національної меншини Поділля хоч і представлена публікаціями у вітчизняній історіографії, проте не склалась у єдину цільну картину, а період 1960–1980-х рр. фактично є недослідженим.

Монографія В. В. Кононенка складається з п'яти розділів. У першому розділі автор розглядає методологічні та теоретичні основи дослідження, історіографію проблеми та її джерельну базу. Автор наголошує, що вітчизняна історіографія даного питання є недостатньою. Особливо недослідженим із життя єврейської національної меншини Поділля є період постсталінської доби радянської влади. Проте автор наголошує, що із 2000-х рр. зростає інтерес зарубіжних істориків до даної теми, з огляду на те, що у науковому світі відбулася ревізія ідеологемі про смерть єврейського містечка після Другої світової війни і наголошено про збереження принаймні на території південно-східних районів Поділля елементів національного життя євреїв. Достатньо широкою є джерельна база дослідження, яка представлена матеріалами центральних архівних установ (Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади України) та матеріалами місцевих архівів (Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Житомирської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Хмельницької області).

У другому розділі «Єврейська національна меншина Поділля у роки Другої світової війни» автор, крім аналізу особливостей формування єврейської національної меншини на Поділлі та процесів самоідентифікації серед євреїв регіону в історичній ретроспективі, розглядає питання життя євреїв краю в умовах німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Автор аналізує регіональні аспекти евакуації та втечі єврейського населення з території Поділля, наголошуючи, що державної політики щодо евакуації єврейського населення невеличких подільських міст не було і не могло бути. Значна частина населення Поділля через різні причини не була евакуйована та не змогла втекти через швидкий наступ окупаційних військ, а отже залишилася перед загрозою винищення. Автор зазначає, що у південних районах Поділля (в межах зони окупації румунів – «Трансїстрії») наслідки Голокосту не були настільки трагічними для існування єврейської національної меншини. Тут збереглися й певні елементи його національно-культурного життя.

У третьому розділі «Єврейське населення Поділля у повоєнний період» автор монографії наголошує, що єврейська національна меншина регіону стала об'єктом цілеспрямованої антисемітської державної політики

радянської влади у повоєнний період. У роботі показані регіональні особливості боротьби влади з єврейським буржуазним націоналізмом, сіонізмом та наступу на національно-культурне життя євреїв регіону. Автор вважає, що, незважаючи на політичні та ідеологічні репресії, єврейське населення зуміло зберегти особливу вагу у суспільстві, особливо у господарському комплексі. Окрім того, на думку автора, незважаючи на усунення з партійної та державної номенклатури, єврейське населення регіону продовжувало займати важливе місце серед господарської еліти та інтелігенції.

Четвертий розділ монографії присвячений дослідженню особливостей життя євреїв Поділля в другій половині 1950-х – 1980-х рр. Автором проведено детальний та документально підтверджений аналіз демографічних процесів серед єврейського населення краю. Автор аналізує причини постійного зменшення чисельності єврейської національної меншини. Аналізуючи особливості національної політики стосовно єврейського населення краю у постсталінський період, автор робить висновок, що вона була незмінною за завданнями у порівнянні зі сталінською, проте була новою за формою.

У п'ятому розділі монографії проаналізовано особливості демографічних процесів, соціальні характеристики та національно-культурне життя єврейської національної меншини у період незалежної України. Автор робить висновок, що із активізацією національно-культурного життя євреїв йшли процеси наростання еміграції євреїв. Якщо у попередні роки прагнули до виїзду політично активні громадяни, лідери національного руху, релігійні діячі, які були під постійним тиском влади або кваліфіковані фахівці, насамперед, представники творчої, наукової інтелігенції, то з даного періоду емігрували абсолютно усі суспільні категорії євреїв. Масова еміграція дійшла навіть до невеличких містечок, сіл, де зберігалися окремі елементи національно-культурного життя. Тому, на думку автора, період 1990-х – 2000-х рр. у житті єврейської національної меншини слід характеризувати одночасно як період національно-культурного розвитку, так і остаточної втрати подільських містечок єврейської самобутності через різке зменшення єврейського населення.

Загалом видання є вагомим внеском у дослідження життя єврейської національної меншини другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., виконане на належному професійному рівні, є логічним за структурою викладу та має наукову і практичну цінність. Здійснений автором монографії аналіз дає підстави визначити не тільки регіональні особливості життя євреїв Поділля, а й сприятиме активізації дослідження історії євреїв України зазначеного періоду, особливо періоду 1960-х – 1980-х рр.

Nikitin Y. O., doctor of historical sciences, associate professor, rector of Sumy regional institute of postgraduate pedagogical education (Ukraine, Sumy), nikitin_64@ukr.net

Review of the monograph: Kononenko V. V. The Jewish population of Podillya (40-ies XX century – early of the XXI century): Monograph / V. V. Kononenko. – Vinnytsia: TOV «NILAN-LTD», 2017. – 370 p.

* * *